

Gerda Murre Kalmani
operetis „Kuradiratsur”
(1939).

Maagiline Gerda Murre, saatusesest suurem

TEKST MARVI TAGGO FOTOD ESTONIA ARHIIV, JÜRI KRUUSI ERAKOGU

Estonia ühe säravaima lauljanna Gerda Murre sünnist möödus tänavu sada aastat. Ta oli oma karjääri tipus, kui korraka kadus publiku silmist ... et seitseteist aastat hiljem tormilise aplausi saatel lavale naasta.

Kuid mis siis temaga vahepeal juhtus? Ajalugu vaikis pool sajandit, kuigi inimesed teadsid rääkida, õigemini küll so-
sistasid ...

Gerda Murre, neipõlvenimega Gertrud Valentin sündis 4. juulil 1913. aastal Narvas ja veetis lapsepõlveaastad suure osas Kohtla-Järvel, kus lõpetas ka algkooli. „Ma ei mõelnud noores eas üldse lavale,” on lauljatar tunnistanud. Kuigi Gerda osales kooliteatri etenduses „Säärane mulk”, ei huvitanud teda teater. Neiu astus pealinnas hoopis kodumajanduskooli. „Olla kord hea perenaine, paremast ma ei unistanud.”

Kord, kui tütarlaps Narva-Jõesuus suvitas, meelitati teda aga kaasa tegema isetegevusliku muusikaetenduses „Armastus noortele”. Vaatajate hulgas juhtusid olema Narva teatri kutselised näitlejad **Franz ja Hugo Malmsten**, kelle vilunud kõrv tabas kauni lauluhääle. Pärast etendust läksid vennad Malmstenid noorele talendile auku pähe rääkima, et too tuleks professionaalsesse teatrisse õnne proovima. Näis, et nende ettepanek jätab tüdruku külmaks, kuid siiski soostus ta järgmisel päeval ette laulma Narva teatri kunstilisele juhile **Eduard Lemmistele**. Sellest piisas – Gerdaga tehti uueks hooajaks leping.

1932. aastal abiellus Gertrud Valentin Viktor Murre Galinskyga ning kandis nüüd lisaks oma pere-nimele ka abikaasa nime. Samal aastal sai temast kut-seline näitleja Narva teatris „Võitleja”. Seda, et pro-fessionaalse ettevalmistuseta lavale jõutakse, on en-negi juhtunud – näitlejad ja lauljad jumala andest pa-nevad kõrva taha, kuidas profid teevad, ja laovad il-ma koolihariduseta, suure visaduse najal oma kar-jäärimüüri –, kuid Gerda oli erand. Tema oli näinud senise elu jooksul vaid ühte operetti! Tollal oli kom-beks loosida keskkooliõpilaste seas priipääsmeid Es-tonia etendustele. Ka nooruke Gerda olevat mitmel korral pääsme saanud, kuid andnud alati ära mõne-le klassikaaslasele.

Igatahes jõudis neiu 1932. aastal Narva „Võitlejas-se”, kus peale muusikaliste lavastuste hakkas teda huvitama sõnateater. Mõnel korral õnnestus tal ka draamatükkides kaasa teha. Gerda ei põlanud ära ka pisirolle, mida mõnikord on raskemgi mängida kui suuri. Muuhulgas katsetas ta oma ümberkehatumis-võimet vanu naisi mängides.

„Võitlejas” töötas Gerda kuni 1937. aastani, täites teatri ootusi nii oma kunstimeisterlikkuses kui ka saa-li täituvuses. Operetirollid Rombergi „Kõrbelaulus” (Margot), Lehari „Mustlasarmastuses” (Zorika) ja Abrahami „Havai lilles” (printsess Laja) andsid mär-ku Gertrud Valentin Galinsky edusammudest nii lauluoskuses kui ka lavalises liikumises

TALLINNA, TALLINNA!

Nooruke artist võitis lühikese ajaga Narva teatri-sõprade soosingu. 4. märtsil 1937. aastal etendus Esto-nia teatris Abrahami operett „Džaina”, kus külalisena laulis Gerda Murre. Kohe selsamal öhtul tekkis teatri juhtkonnal soov meelitada laulja üle Estoniasse. Teoks sai see plaan sama aasta sügisel. Noore, ilusa ja või-meka Gerda Murre näol sai teater verevärskendust,

mida hädasti vajas. Lauljatar andekusest räägib ju-ba seegi tõik, et ta õppis oma debüütrolli vokaalselt nõudliku laulupartii selgeks iseseisvalt. „Džaina” läks Estonias suure menuga. Lavastajad Valter Luts ja Paul Mägi hindasid Murre dramaatilist häält, eksoo-tilist ilu ja lõunamaist temperamenti. Lavastaja Udo Väljaots nägi temas eelkõige head näitlejat.

Oma töösse kutselises teatris suhtus Gerda tõsi-selt. Ta luges teatrialast kirjandust, võttis laulutunde Varvara Malama ja kultuurkapitali Roomast palga-tud lauluõpetaja Abbati juures. Tulemused ei and-nud kaua oodata. Dramaatilise värviga hääle, sügav musikaalsus ja väljendusvõime, hingesügavusse söö-binud mäng – selliste sõnadega kiideti noort talenti 1938. aasta Päevalehes. Suurepärase lavaline liiku-mine ja tantsuoskus andsid tema operetirollidele võ-lu ja vabaduse. Helilooja Priit Ardna kirjutas Eva osa operetis „Tatra tüdruk” spetsiaalselt noorele Gerda Murrele.

Head vokaalsed võimed avasid talle ka ooperi-laulja perspektiivi. Murre kehastas Neddat Leoncavallo „Pajatsites” ja Giuliettat Offenbachi „Hoffmanni lugudes”.

Ajal, kui Estonias veel sõnalavastusi tehti, tegi ta kaasa ka mõnes draamatükis. Ometi jäid Murre pä-risosaks operetid: Ninon Kalmani „Montmartre'i kan-nikeses”, nimiosa „Krahvinna Marizas” ja Odette Kalmani „Bajadeeris”, samuti Rosalinde Straussi „Nahkhiires” ... need on Gerda Murre säravaimad ennesõjaaegsed osatäitmised.

„Näitleja looming tugineb andele. Ja tööd tegime me palju,” on primadonna öelnud. „Üks õige teatri-armastus ei küsi ajast ega rahast, suurest aust ega pa-beritest taskus. Siis ei muutu näitlejatöö ametiks, käsitööks, vaid on ikka sinus eneses. Minule kui uus-tulnukale oli abiks ka Milvi Laid, kellega me varsti hea-deks sõpradeks saime. Partneriks oli Harri Kaasik. Õppisin palju säravatelt lavakunstnikelt nagu Paul Pinna, Liina Reiman, Marje Parikas, Mare Leet jt.”

Pärast Agu Lüüdiku surma sai Estonia juhti-vaimaks lavastajaks ja euroopalike teatritraditsioo-nide hoidjaks Paul Mägi, kelle töödes oli alati vai-mukust ja elegantsi. Tema lavastatud „Montmartre'i kannikeses” mängis nimiosa Milvi Laid, kelle

Paul Pinna ja Gerda Murre Priit Ardna operetis „Tatra tüdruk”.

Operett
„Nahkhiir”
(1940), pildil
peaosatäitjad
Aarne
Viisimaa ja
Gerda Murre.

lavapartneriks Ninoni rollis oli Gerda Murre. Kes seda etendust nägid, olid õnneka koos. Kahjuks pole lavastusest säilinud ühtegi helijälge.

„Franciska Gaali teisik”, „Primadonna suvitab Narva-Jõesuus”, „Primadonna haiglas” – nii hõiskasid 30-ndate keskpaigas väljaannete kaanekirjad. Ajakirjanikke huvitas Gerda Murre käekäik nii teatris kui ka väljaspool seda. Kuigi enne pikka peafesunnitud esinemispausi polnud lauljanna lavatee kuigi pikk, jõudis ta end selle ajaga siiski Estonia ajalukku mängida.

SAATUSLIK ETENDUS

„1940. aasta vana-aastaõhtul pidi Estonias esietenduma Johann Straussi operett „Nahkhiir”. See jäi ära. Põhjus oli traagiline: peaosatäitja viibis Pagari tänava KGB haardes,” kirjutab 1998. aastal ajakirjas Luup riigiprokurörina töötanud **Heino Tõnismägi**. Tema uurimus heidab valgust, miks kadus omaaegne operetprimadonna lavalaudadelt peaaegu paarikümneks aastaks.

1940.–1950. aastatel polnud vaja erilist põhjust, et sattuda KGB huviorbiiti. Gerda Murre juhtum oli aga keskmisest tõsisem. Näitlejatar toonane elukaaslane Ülo Maramaa, kes oli Viljandi linnapea poeg ja tegutsenud ajakirjanikuna väljaandes Uus Eesti, asutas 1940. aasta juunis organisatsiooni, mille eesmärgiks oli koondada oma ridadesse isamaaliselt mõtlemaid aatekaaslasi. Rühmitus nimetas end 1918. aastal Eesti Vabariigi välja kuulutanud organisatsiooni järgi Päästekomiteeks. Maramaal õnnestus luua kontakte Saksa suusaatkonnnaga ja saada isegi raadio teel ühendust Soomega, ent siis algasid Eestis laialdased vahistamised ...

Ülo Maramaa võeti kinni 30. detsembril 1940. Gerda Murrele tuldi järele päev hiljem, kui näitlejataril pidi olema etendus. Väidetavalt andnud Maramaa ülekuulamise käigus välja nii oma aatekaaslased kui ka naise. Tema õetütar, ooperilaulja **Maarja Haamer-Renter** püüab põhjendada: „Mu onu piinati nii hirmsalt, et ta kaotas teadvuse. Kui pannakse naeltga kasti, lastakse elekter sisse ... inimese taluvusel on piirid.”

Kuid naaskem legendaarse „Nahkhiire” etenduse juurde, mis pidi toimuma 31. detsembril, peaosas Gerda Murre. Olemas on foto, kus Gerda Murre on päev enne vahistamist samuti „Nahkhiire” Rosalindena Estonia laval. Kas aasta viimane väljakuulutatud etendus toimus või jäi ära?

Endine tantsupedagoog ja -kriitik **Heino Aassalu**: „Praegu võib jääda mulje, et traagiline „Nahkhiire” etendus 31. detsembril 1940 pidi olema esietendus. Tegelikult leidis esietendus aset juba 2. oktoobril ning kujunes Gerda Murre, Milvi Laidi ja Aarne Viisimaa triumfiks. Selle kohta võib lugeda 1940. aasta oktoobrikuistest Tallinna ajalehtedest (näiteks Kommunist). Aga saatuslik „Nahkhiire” etendus 31. detsembril toimus siiski. Lauljatar toodi tšekistide valve all teatrisse ja isegi teades, et iga väljapääsu juures on nuhk, suutis ta kehastuda sädelevaks Rosalindeks. Vaimustunud publik sellest muidugi midagi ei teadnud.”

Oma endisele kolleegile Kalju Saarekesele olevat

Gerda samuti pihtinud, et vana-aastaõhtu etendus siiski toimus. Toona vaid 27-aastane näitlejanna olevat veel jõudnud kaasa võtta kasuka, mis hiljem külmal maal ta elu päästis.

Maarja Haamer-Renter teab tolle hirmsa õhtu kohta rääkida, et Gerdal ei lubatud isegi grimmi maha võtta: „Kohe, kui etendus lõppes, teatati, et teda oodatakse valvelauas. See oli käsk. Gerda juba teadis, mis on selle taga. Grimmiga primadonnat oli ju Pagari tänava keldris hea mõnitada. Tõmmati kolm hammast ükshaaval suust välja – naera nüüd, primadonna! Olime Gerdaga mu onu kaudu sugulased. Kuid ega Gerda ei tahtnud neist aegadest palju rääkida. Ega tohtinudki.”

ÕUDUSTE AEG

Lapseootel primadonna viidi Pagari tänava keldrisse. Mis näitlejannaga seal juhtus, on meenutanud 1956. aasta ülekuulamisel ingeri kooliõpetaja **Linda Reijo**, kes vahistati 1940. aasta novembris ja veetis aastaid Siberi laagrites: „Kaasvang Gerda Murre oli ülekuulamisel poolteist päeva. Kui ta siis kongi tagasi visati, küsis ta: „Kas mu nina on veel paigas?” Ta nägu oli verine, põsk ja nina paistes. Pesime näo puhutaks ja panime ta narile pikali.

Hommikul, kui toodi söök, ütles Murre, et ta ei saa süüa, tal on hammas välja löödud. Ta oli rase ja nuttis, et nüüd löid lapse surnuks. Uuriija oli löönud jalaga. Uurijatel oli kombeks naisi näpistada ja nende nahka keerata. Olime kõik täis siniseid plekke.”

Rasedus päästis naise palvel ta mahalaskmisest. Tallinna tribunali otsusega määrati Gerda Murrele kui Ülo Maramaa elukaaslasel 25 aastat vabadusekaotust Siberi vangilaagris. Beebi sündis vangiešelonis vagunis, keegi ei teadnud, mis talle nimeks pandi. Kahjuks jäigi laps sõjakeerises kadunuks. Kuigi Murre palus jumalakeeli leida üles rongis sündinud laps, ei osanud keegi teda hiljem aidata. Selle kurbase ja leinaga pidi naine elama kogu edasise elu.

Kui Murre vangilaagrisse jõudis, puudus tema toimik kohtuotsus. Asjaosalise selgitusi, et Tallinnas

mõisteti talle 25 aastat sünnitöölaagrit, ei peetud mil-
leksi ning alustati kohapeal uurimist ja uut kohtu-
protsessi. Seekord Murrel vedas, sest uurijaks osutus
Narva noormees, tema kaaslinlane, kes oskas vabalt
eesti keelt. Baikali-tagune sõjaväeringkonna tribunali
mõistis lauljannale 27. juulil 1943. aastal uue karistu-
se – 15 aastat. Kuid saatusel on kummalised vingerpus-
sid – 1948. aastal ilmus Tallinna kohtuotsus kusagilt
lagedale ja Irkutskis tehtud otsus tühistati, 15 aastat
asendati taas 25-ga.

Gerda Murre vabanes Karaganda vangilaagrist tin-
gimisi ennetähtaegselt 1955. aastal. Pärast Stalini sur-
ma vaatasid võimud primadonna süüasja veel kord lä-
bi. Ülekuulamise 17. novembril 1956. aastal on Gerda
kirjeldanud oma arreteerimisele järgnenud sündmu-
si nii: „Ma kategooriliselt kinnitan, et uurimise ajal
mind süstemaatiliselt peksti ja mõnitati. Peksid mind
paljud, kes tulid selleks spetsiaalselt ülekuulamise
juurde. Ülekuulamiselt tassiti mind kambrisse, vahel
teadvusetult. Üle kuulati ja dokumendid vormistati
vene keeles, ilma tõlgita, mina aga vene keelt siis ei
osanud.”

TAGASI LAVALE?

Kui tugev üks inimene ka poleks, kuusteist laagriaas-
tat jätvavad kahtlemata ränga jälje nii ihule kui ka hing-
ge. Seda koormat endalt maha lükata või olematuks
mõelda pole võimalik. Gerda Murret oli mõnitatud,
piinatud, alandatud, temalt oli võetud parimad lava-
aastad. Vangi elu muudab inimese tuimaks tööorjaks,
ta võib kaotada elurõõmu, asemele tuleb kibestumine
ja künism, mida on laval raske varjata. Samas võib in-
imene pärast taolisi kannatusi küsida: kuidas oli see
võimalik? Kas selline eluabsurd saab ja tohib mind
isiksuseks muuta, moonutada?

Gerda Murre oli vaimult väga tugev, juurdleva na-
tuuriga naine, kuid siiski loomingu-, see tähendab ka
tundeinimene. 1930. aastatel kirjutatud retsensiooni-
des kiideti teda selle eest, et ta
oskas operetiski näitlejameister-
likult m ä n g i d a, mitte ainult
tekstilt laulu ja tantsu peale tra-
vida. Ning just see võis talle hil-
jem teatris saatuseks saada.
Sest operett on kerge, elurõõmus
žanr ... ehkki mitte alati roosili-
ne. Ja eks ole roosilgi ju okkad?

Okastraadi taga aga juhendas
Gerda võimaluse piires vangide
isetegevust, lavastas muusikale.
Küllap janunes ta hing jätkuvalt
muusika ja teatri järele.

Tollaste kunstisõprade hul-
gas polnud palju neid, kes olek-
sid lootnud oma kunagist lemmit-
kut veel kord laval näha. Kuid
Gerda Murre, aastaid asumisel
olnud artist, tõusis siiski uuesti
lavalaudadele. Pärast kõiki neid
katsumusi polnud ta sarm veel
kuhugi kadunud. Kuidas on see
võimalik?

SEITSETEIST AASTAT HILJEM

Kujutage ette: möödunud on seitseteist aastat, taas on
käes aasta lõpp ja Estonia teatris etendub Johann
Straussi „Nahkhiir”, peaosas ei keegi muu kui legen-
daarne lauljatar, keda on vahepeal kadunuks, isegi
surnuks peetud.

Ita Ever meenutab: „Mäletan, et Gerda Murrele oli
vaja selleks etenduseks kostüümi juurde pikki kindaid.
Minu garderoobis oli üks selline salatroheline õhtu-
kleit, mille juurde kuulusid pikad kindad. Mind väga
paluti, kas ma laenaksin neid Gerda Murrele – ta käed
olid vangitööga rikutud ...”

„Küllap oli tema kannatuste raja üks suur osa see-
gi, kui ta 1950. aastate teisel poolel, kõigi takistuste küs-
te võis taas „Nahkhiire” Rosalindena Estonia lavale as-
tuda. Tookordset ovatsioonitormi on võimatu unusta-
da,” on meenutanud koreograaf Heino Aassalu.

Ago-Endrik Kerge, kes viibis tol legendaarsel õhtu-
tul balletikooli õpilasena „põrandaloozis”, lisab oma
mälestuskillu: „Kui Gerda lavale ilmus, tõusis puupü-
sti saalitäis publikut püsti ja tema naasmist Estonia la-
vale tervitati marulise aplausiga. Teadsin, et ta pari-
mad aastad on jäänud ülekohtuselt Siberisse.”

Tol ajal noor operetilaulja **Silvia Urb** mäletab:
„Yastuvõtt pole kirjeldatav! See oli ... koju tagasi jõud-
mine, nostalgia, pisarad ja braavohüüded segamini.
Saalis oli Gerda Murre austajaskond, endised kollee-
gid, vapustatud publik, kes oli teda seitseteist aastat
oodanud ...”

Gerda Murre Rosalinde kannab kaunist hõbeda-
karva ballikleiti, stiilselt haletseb ta oma truudusetut
abikaasat. Laulja on heas vokaalses vormis, liigub la-
val graatsiliselt. Ta on oma saatusest suurem – seda
kindlasti! „Vaid vahuvein on süüdi, tra-lalla-lalla-laa ...
ja pudelist kui vanglast ta jälle vabaks saanud ...” Need
read „Nahkhiirest” kõlavad sümboolselt. >>>

Jälle laval! Gerda Murre 25. jaanuaril 1957.

Kuid mida tundis Siberi-aastad seljataha jätnud, nüüd juba neljakümnendates aastates lauljanna ise? Närveerides võib ju suugi kuivaks muutuda, naksuma hakata – pole nali säärast rambipalavikku üle elada. „Ma hoidsin laval vaevu pisaraid tagasi,” olevat ta kolleegidele hiljem tunnistanud.

NÕIARING JÄTKUB

Jälle said teatrisõbrad kuulata oma kunagist lemmikut. „Juba 1958. aasta suvel oli mul au osaleda koos Gerda Murrega „Kusagil lõunas” ringreisil mööda Eestit – ikka veel balletikooli õpilasena,” meenutab Ago-Endrik Kerge. „Estonia teater oli sel ajal külalisesinemistega Kiievis, ent operetirahvas saadeti mängima mööda Eestit. Lauljannana ja näitlejana oli Murre suurepärase ning mina koolipoisina nautisin tema esinemist laval ...”

Kahjuks ei jätkunud seda rõõmu kauaks. Üsna peatselt pärast Gerda naasmist teatrisse läkitas rühm selt-simehi-estoonlasi ENSV prokuröörile masinal trükitud salakaebuse, mille tekst kõlas järgmiselt: „Käesolevaga pöördume meie, grupp estoonlasi, Teie poole palvega vabastada meie teater G. Murrest, kes tekitab siin hirmus palju paksu verd oma riigivastaste juttudega, nagu näiteks: „Küll varsti puuakse kommuniste meil nagu Ungariski – ikka jalgupidi ...”

Küllap oli tegu professionaalse kadedusega. Ent kaebust asuti muidugi Pagari tänaval kohe uurima. Ülekuulamisele kutsuti Olev Eskola, Paul Mägi ja mitmed teised Gerda toonased kolleegid, kuid ükski neist ei lausunud tema kohta paha sõna. Direktor Ants Lauter vabandas end välja taibuka ettekäändega – Murre pole meil koosseisuline artist.

Näitleja **Kalju Karask**: „See oli luupainaja, mis Gerdaga toimus. Ma teadsin Gerdat kui inimest ja partnerit laval. Juba see kirja stiil, „seltsimeeste” poolt Gerdale suhu pandud sõnad – need ei saanud kuidagi kuuluda ega kuulunudki niisuguse naise leksikoni.”

Jälle tuli lauljannal ülekuulamisele minna. Protokollik, mis on 17 lehekülge pikk, ei tunnista ta end milleski süüdi. Küsimusele „Teie vabanesite laagrist 1955. aastal, millega seletate, et te kohe pärast vabanemist ei pöördunud vastavatesse organitesse avaldusega enda rehabiliteerimise kohta?”, vastab Murre: „Seda minu avaldust oleks ju hakanud kontrollima need samad isikud ... 1955. aastal ma vabanessin laagrist ning jäin elama ja töötama Karagandasse. Seal ei tekitanud varasem karistus mulle mingisuguseid probleeme, nagu see juhtus hiljem Tallinnas töö- ja elukoha valikul.”

Õnneks olid ajad siiski kuigipalju muutunud. Teater kirjutas Gerda Murre kohta hea iseloomustuse ja lauljanna jäeti rahule. Vähemalt esialgu, vähemalt näiliselt.

KOLMASTULEMINE

1957. aastal lavastas Valter Luts Kalmani opereti „Bajadeer”. Kui 1930. aastatel tõi see operett rambivalgusse Milvi Laidi, siis nüüd löid „Bajadeeris” kõlama Georg Otsa ja Silvia Urbi kõrval ka Gerda Murre (Odette) ja noore Kalju Karaski (prints Radjami) hääled. „Mulle meeldivad vähesed lauljad, kuid Gerda Murre meeldis mulle „Bajadeeris” ikka väga,” tunnistab **Margarita**

Üheks Gerda Murre tipprolliks kujunes Lolitta operetis „Kusagil lõunas” (1958).

Voites. „See loodus tema hääles! Olin tookord suures vaimustuses, mitte ainult sellest, kuidas Gerda laulis ja mängis, vaid ka sellest, kui ilus ta laval oli.”

„Valter Lutsu lavastatud „Bajadeer” oli kõigiti õnnestunud etendus. Siia oli koondunud terve rida tolle aja opereti suurkujusid: Gerda Murre, Silvia Urb, Asta Vihandi, Sophie Sooäär, Endel Pärn, Vello Viisimaa, Hugo Malmsten, dirigeeris Vallo Järvi,” kirjeldab teatri inspitsient ja helirežissöör **Jüri Kruus**. „„Bajadeeri” mängiti 250 korda, seda mängiti ka Leningradis, eesriie käis kaksteist minutit kinni-lahti ... Georg Ots tuli hiljem „Bajadeerist” ära, sel ajal filmiti temaga „Mister X-i”. Esimesel etendusel, kus Kalju Karask prints Radjamit kehastas, oli ta partneriks Gerda Murre.”

Jüri Kruus vaatas Murre ja Karaskiga „Bajadeeri” kümneid ja kümneid kordi – niivõrd meeldis see talle. „Kõik Murre kehastatud Odette'i kired ja soovid olid kui sordiini all – just selline omamoodi hoiatus ja temperament olid talle omased.”

Estonia endine solist, metsosopran **Urve Tauts**, kes laulis toona ooperikooris, arvab, et see oli Gerda Murre kõige uhkem roll: „Missugune hää! Sä-rav tumedavärviline sopran.”

Ka Estonia kauaaegne solist **Liidia Panova-Järvi** laulis neil päevil veel ooperikooris ja mäletab, kuidas Gerda Murre juhendas proovides oma partnerit Kalju Karaskit – eriti just armastusstseenides. „Kalju oli ju tegelikult draamanäitleja, Lutsu „Kevade” kuulus Tõnisson. Kuid muusikateatris on vaja peale mängimise ka laulda. Orkester, koor ... hoopis teine maailm, see polnud draamanäitlejale niisama lihtne.”

Estonia teatri 100 aasta juubeliks ilmus Jüri Kruusi restaureeritud üheteistkümnest plaadist koosnev CD, kus kõlab teiste seas ka Gerda Murre ja Kalju Karaski Odette'i ja Radjami duett. See 50-ndatest

pärinev helijalg on üks kahest jäädvustusest, mis on legendaarsest operetiprimadonnast alles jäänud.

TEATRILE TRUU.

Pärast ebameeldivat vahejuhtumit anonüümkirjaga ja ajutist pausi, naaseb Gerda Murre taas lavale. Neil aastatel õnnestub primadonnal luua mitmeid säravaid rolle, publik naudib ja kriitikud kiidavad ...

Operetidiiva viimased osatäitmised 1960-ndate alguses olid imekaunis Odette „Bajadeeris“, Mariza „Krahvinna Marizas“ ja Lolitta operetis „Kusagil lõunas“. Helilooja ja muusikateadlane **Leo Normet**: „Raske on unustada Gerda Murret lauljatar Lolitta draamatilises osas. Palju ilmekaid väljendeid leidis ta oma õnne eest võitlevale kangelannale.“ Kõrvalise

Gerda Murre (Odette) ja Kalju Karask (prints Radjami) operetis „Bajadeer“ (1957).

Kadunud linnid

JÜRI KRUS, HELIREŽISSÖÖR JA -RESTAUREERIJAJA

Raadios pidi toimuma lindistamine. Orkester oli kohale kutsutud, aga Estonia teatri lauljad olid haigeks jäänud ja häälest ära ega saanud lindistamisele tulla. Ants Sõber oli sel ajal Eesti Raadio muusikasaadete peatoimetaja, ta kutsus välja Gerda Murre ja Kalju Karaski. Kui Gerda ja Kalju pärast „Bajadeeri“ ringreisi Tallinna jõudsid, saadeti neile auto vastu ja toodi kohe raadiomajja. Nii on tänu Ants Sõbra operatiivsusele Gerda Murre häälest ka helijalg: fonoteegis on Odette'i laul ja Odette'i-Radjami duett, mida omal ajal mängiti mitu korda nädalas õhtustes „Soovikontsertides“.

Kuid ühtäkki ma kuulsin, et saates õeldi: „Kahjuks ei saa me Odette'i-Radjami duetti mängida, lint on veninud.“ Tõsi, eelnevalt oli kuulda olnud moonutusi hääles, lint jäi seisma. Läksin Ants Sõbra juurde aru pärima, tema ütles: „Kahtlemata ma hindan teie püüdlusi ja uurin, aga, Jüri, on asju, mis meist ei olene.“ Raadiomajas tuli mulle vastu kümneid inimesi, kellele ma oma murest rääkisin. Vidrik Kivilo lubas teha kõik selleks, et lint taastada.

Kui Heino Pedussaar hakkas koostama plaati sarjast „Kuulsaid lauljaid“, olid need kaks lugu küll arhiivis olemas, kuid ülekajastatud ja kõvasti moonutatud. Originaallinnid jäid kadunuks. Huvitav, kellele need ette olid jäänud? Alles palju aastaid hiljem, kui ma hakkasin tegema Kalju Karaski plaati, avastasin mõlemad Särevi muuseumist – täiskirusega linnid, millel polnud viga midagi.

elukäiguga lauljatar oskas erilise sügavusega läbi tunnetada ja lavale tuua oma tegelaskuju loomuse, tema ängistuse ja kaotusvalu.”

Pärast nimetatud tipprolle lahkus Gerda Murre aga lavalt – kuigi mitte teatrist. Ta asus tööle Estonia valvelauda. Endine primadonna valvelaus, kas mõru maik suus? Ent elus palju näinud ja kõikmõeldavad kannatused läbi teinud naine, kel iga murekurd näos välja teenitud, oli ka uues rollis väarikas. Ja ega teatri valvelaua ametniku töö polegi väike ega väärusetu – valvelaud on teatri visiitkaart.

Endisel Estonia kooriartistil Valve Sirelil olevat Gerdaga sellest korra ka juttu olnud: „Tol ajal ju tööpuudust polnud, aga Gerda jäi valvelauda, sest tahtis olla edasi teatris ja teatriinimeste hulgas.”

Tantsijanna **Elonna Spriit** kiidab: „Juba tema naeratus, elegants ja *grand*-daamilik rahu ... Gerda Murre oli pärit Estonia hiilgeaegadest.”

Õeldakse, et daam on ka siis daam, kui ta on paljajalu. See käib hästi meie loo kangelanna kohta. Gerda Murre töötas vapralt valvelauas, kus ta sõnatult kinnast kudus ja aitas neid, kes tema poole pöördusid. Sukavarraste klõbinast oli aru saada, mis tujus ta parajasti on – kas mõtetes ja sissepoole või rõõmsas ja seltskondlikus. Abivajajate soovidele reageeris ta täpselt ja kiirelt, täieliku teatritundmisega. >>

→ Primadonna
60 aasta
juubeli õhtu
Estonia teatris
24. septembril
1973.

→ → Gerda
Murre
abikaasa Jüri
Rostfeldiga
(1955).

Urve Tauts: „Kui Gerda juba valvelauas oli, rääkisime temaga igasuguseid elujutte, aiapidamisest ja muust. Teatrist me tavaliselt ei rääkinudki. Aga kui Gerda Muuga suvila likvideeris, kinkis ta mulle mägimänni ja pojengipõõsa. Viisin need oma suvilasse ja istutasin maha. Mägimänd läks kahjuks välja. Kaks aastat tagasi tulid aga pojengile esimesed õied. Panin lillele nimeks Gerda ... Gerda jäi ellu!”

Endel Pärna tütrele **Aino Pärnale**, kes käis teatrilegendiga valvelauas aeg-ajalt juttu ajamas, kinkis Gerda abikaasa Jüri Rostfeldi sõnaraamatud. „Käisin Gerdal Muugal külas. Tal oli väga ilus ja korras aed, kus oli palju lilli ja kuldvihmapuu. Tegime selle ees veel enne ta juubelit pilti ...”

KUMMALINE JUUBELIETENDUS

Raamatus „Tõde ei põle tuleski” kirjeldab väliseestlane **Evy Laamann Kalbus** oma kohtumist Gerda Murrega 1973. aastal Tallinnas. Murre 60 aasta juubeli puhul oli kavas tuua lavale taas „Nahkhiir”. Väliseestlased olid saatnud näitlejale kostüümid, mida juubeliõhtul kanda. „Astusin teatrisse ja küsisin ringiratast, kust küll Gerda Murret leida,” jutustab Laamann. „Üks korpulentsevõitu daam küsis üsna robustselt, mis mul temaga asja on. Vastasin, et tulin tervitusi tooma ülemererahvalt.” Oligi Gerda täies hiilguses! Daamid läksid teatrihoonest välja, otsisid varjulisema koha ja istusid pargipingile.

„Andsin kingitused üle ja mainisin, et mul on kogu aeg saba taga, kas ka praegu, ei tea, aga ehk kardab ta minuga rääkida,” jätkab Kalbus. „Gerda lõi käega: „Ma neid kuradeid enam ei kardata, olen nii

palju nende poolt vintsutada saanud, et ükski hirm mind enam ei hirmuta ...” Gerda jäi mulle meelde kui üks tore ja sirge seljaga naine.”

Kas Gerda Murrele anti tõesti võimalus tulla juubeliõhtusel taas lavale? Jah, esialgsete plaanide kohaselt pidi ta kaasa tegema terve Sulev Nõmmiku lavastuse viimase vaatuse. Gerda valmistus selleks väga hoolikalt, käis Jenny Siimoni juures laulutunnis, et taastada vokaalne vorm. Füüsilise vormi tugevdamiseks nähti teda Rannamäel jooksmas. Juba toimusid proovid ...

Jüri Kruus: „Istusin saalis, kui käis viimane proov. See, mis taset näitas Gerda Murre, oli minu meelest lausa erakordne. Proov on ju proovimine, aga see oli tõelise staari etteaste. Ja see, kuidas ta teksti andis – võrratu näitleja! Partneriks oli taas Kalju Karask. Kuid proovisaalis olid ka Margarita Voites ja Anu Kaal, selle lavastuse peaosatäitjad. Proovi atmosfäär oli ühest küljest väga kõrge, teisalt oli tunda pinget. Proov lõppes. Dirigent Kirill Raudsepp pani partituuri kinni ja sõnas: „Vaata niimoodi tuleb laulda, niimoodi peab rolli tegema!” Seepeale ütles laulja **Enno Eesmaa** mulle: „Jüri, usu mind, see ei lõpe hästi.”

Ja ei lõppenudki. „Järgmisel hommikul tulen teatrisse,” jätkab Kruus oma mälestusi, „ja mis ma näen! Gerda seisab valvelauas, pruun mantel seljas, näost kahvatu: „Mitte mingit juubeliõhtust ei tule – jälle keelati ära!” Lidusin kohe direktori kabinetti. Sealt öeldi, et Ants Sõber kutsuti Keskkomiteesse. Saal oli välja müüdnud, etenduse ära jätmise oli mõeldamatu. Ants Sõber tuli tagasi ja teatas talle omase lakoonilisusega: „Juubeliõhtus toimub, aga Gerda Murre istub saalis.” Mis tähendas tegelikult seda, et kõik ei olene meist ...”

Jüri Kruus läks primadonnat igaks juhaks enne õhtust juubeliüritust veel garderoobi vaatama. „See masendus, mida olin näinud hommikul, oli kadunud. Pruunis mantlis nukra naise asemel nägin pika musta sametkeebiga kuninglikku daami, kelle näost ei võinud välja lugeda käegaloomise märke.”

Varem, pärast peaproovi, olivat Jüri jooksnud nii raadio- kui ka telemajja, samuti Tallinnfilmi ja

kutsunud kõiki: „Tulge, tulge, tulge – jäädvustage seda ajaloolist sündmust!” Kuid dokumentaalfilmide toimetuses olevat talle öeldud: „Kõik tööd on varem pikalt ette planeeritud ja teie tahate kohe!?”

Endine teatri bariton Uno Heinpuu töötas sel ajal Tallinnfilmis – ka tema ei lubanud midagi, kuid ütles: „Me püüame.”

„Kujutage ette seda tunnet, kui ma õhtul saali astudes märkasin seal kaamerat ja mikrofone!” on Jüri Kruus veel praegugi, aastaid hiljem rõõmus. „Õnneks on see sündmus nüüd Nõukogude Eesti ringvaates jäädvustatud – kaks minutit Gerda Murret!”

VIIMANE VAATUS

On 24. september 1973. Estonia teatri saal läheb pimedaks. Avaneb saali tagumine uks ja süttinud prožektorite valguses astub piduliku muusika saatel sisse Gerda Murre. Teda saadavad Endel Pärn ja teised meeskolleegid. Publik tõuseb, aplaus ei taha lõppeda.

Evy Laamann Kalbus on oma mälestusteraamatus kirjutanud: „Aga KGB mängis jälle sellise vingerpussi, et kuigi kõik proovid „Fledermausi” etenduseks olid tehtud Gerdaga, talutati ta esiritta istuma, ikka täies kostüümis ja grimeeritult. Aga laval esines tema asemel hoopis teine. Alles viimases vaatuses lubati tal lavale minna ja esineda.”

Tõepoolest, pärast etenduse lõppu avanes eesriie taas ja „Nahkhiire” viimane vaatus tehti uuesti – koos Gerdaga. See oli tõeline üllatus! Ovatsioonid ja lillemeri ei tahtnud lõppeda. Teatri juhtkond oli leidnud keerulises olukorras elegantse lahenduse.

Elu viimases osas elas lauljanna oma insenerist mehe Jüri Rostfeldiga Tallinnas Mulla tänaval. Neil päevil, kui naine valvelauas töötas, tõi armastav abikaasa talle sinna kohvi ja võileibu. Peale mehe oli Gerda Murrele lähedane ka tema vend. Hiljem, kui vend suri, hoidis ta väga tema poega Maanus Valentini. Lapsena istus Maanus sageli valvelauas tädi Gerda süles, noore mehena käis Estonias teda ühtelugu vaatamas, tuli ja suudles tädi põsele ...

„Kui ma algaksin oma elu uuesti ja kui minult küsitaks, mida hakkaksin tegema, siis ma vastaksin – jällegi teatrit!” — GERDA MURRE

Kahjuks tuli sõjas karastunud daamil üle elada veel üks ootamatu kaotus. Jüri Kruus meenutab: „Kui ma valvelauda jõudsin, lamas valvelaua ukse taga vahekoridoris Gerda Murre abikaasa Jüri Rostfeld, kes oli surnud infarkti.” Lauljatar jäi ilma truust sõbrast ja elukaaslasest.

Gerda Murre lahkus meie hulgast 30. septembril 1981. aastal. Kümme aastat hiljem ta rehabiliteeriti.

Gerda vennapoeg Maanus Valentin õppis lavakunsti ja lõpetas X lennu, mille juhendajaks oli Aarne Üksküla. Päeval, mil 25-aastane noormees oli teel esimesele etendusele Rakvere teatrisse, ta sinna ei jõudnud. Teel tabas teda atakk. Maanus Valentin suri 1982. aastal. Metsakalmistul, surmas ühendatuna, on nad kõik jälle lõpuks koos. ■